

УДК 330.1:339.9

Поляков М.В.

кандидат економічних наук
Національного університету водного господарства
та природокористуванняСУТНІСТЬ ТА ПРОЯВИ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ
СВІТОГОСПОДАРСЬКОГО РОЗВИТКУTHE NATURE AND PRACTICAL ASPECTS OF INTELLECTUALIZATION
IN THE GLOBAL ECONOMIC DEVELOPMENT

АНОТАЦІЯ

У статті уточнено сутність та прояви інтелектуалізації в сучасній економіці. Інтелектуалізацію представлено як особливість світогосподарського розвитку на сучасному етапі, чому сприяють процеси інформатизації. Охарактеризовано вплив інтелектуалізації на розвиток основних форм міжнародних економічних відносин. Надано загальні рекомендації щодо підвищення якості їх інформаційного забезпечення.

Ключові слова: світове господарство, інтелектуалізація економіки, глобалізація, інформатизація, Інтернет.

АННОТАЦИЯ

В статье уточнены сущность и проявление интеллектуализации в современной экономике. Интеллектуализация представлена как особенность мирохозяйственного развития на современном этапе, чему способствуют процессы информатизации. Охарактеризовано влияние интеллектуализации на развитие основных форм международных экономических отношений. Даны общие рекомендации по повышению качества их информационного обеспечения.

Ключевые слова: мировое хозяйство, интеллектуализация экономики, глобализация, информатизация, Интернет.

ANNOTATION

The nature and manifestations of the intellectualization are clarified in the modern economy. At the present stage the intellectualization is presented as a feature of the world economic development that is assisted by processes of informatization. The intellectualization influence on the development of the main forms of international economic relations is emphasized. General recommendations are given to improve the quality of their information support.

Keywords: world economy, intellectualization of the economy, globalization, informational support, Internet.

Постановка проблеми. У XIX–XX ст. науково-технічний прогрес забезпечив зародження та розвиток промислового виробництва і разом із низкою інших явищ впливав на динаміку та структуру міжнародних економічних зв'язків. Їх стрімка лібералізація у XX ст. призвела до консолідації світового ринку, утворення цілісної світогосподарської системи з високим рівнем взаємозв'язку та взаємозалежності національних економік. Починаючи з 1980-х років це було підкріплено бурхливим розвитком інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), появою Інтернету. Виникло особливе інформаційне середовище світового господарства, утворене великою кількістю інформаційних систем, мереж, веб-сервісів та інструментів. Наявність такого середовища глибоко змінює форми міжнародних відносин, робить їх більш інтенсивними, інверсивними, а також великою мірою безперервними. Внаслідок цього підвищується

важливість інформаційного забезпечення як умови ефективності господарської діяльності та міжнародних взаємодій.

Окрім того, у сучасних уявленнях про економічний розвиток, які сформувались протягом XX ст., найбільш дієвою почала вважатися інноваційна модель. Вона передбачає безперервне генерування різних інновацій, що супроводжується збільшенням попиту на наукові, аналітичні та соціальні знання, стимулює конкуренцію. Це сфокусувало увагу на можливостях, які надають ІКТ. На додаток до суто комунікаційного аспекту ІКТ дають змогу збирати (разом з іншими технологіями) й обробляти різноманітні дані та отримувати на цій основі знання, що створює нову сторону інформаційного забезпечення інноваційної діяльності.

Широке використання ІКТ та перехід до економіки знань обумовлює інтелектуалізацію господарських процесів. Це впливає і на рівень світового господарства, визначаючи нові вектори та тенденції його розвитку, переплітається з іншими напрямками людського прогресу.

При цьому сутність інтелектуалізації економіки, особливо на рівні світового господарства, визначена недостатньо точно, що ускладнює розуміння відповідних змін. Також виникає необхідність виявлення форм і практичних проявів інтелектуалізації світогосподарського розвитку, які створюють її вплив на окремі національні економіки: науку, освіту, інноваційні системи, культуру, підприємництво.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика інтелектуалізації економіки та соціально-економічного розвитку в останні десятиліття ставилась провідними світовими вченими, серед яких: Дж. Гелбрейт, Д. Белл, П. Друкер, В. Іноземцев, М. Кастельс, Я. Корнаї, Б. Санто, Е. Тоффлер та ін.

Інтелектуалізацію на рівні національного і світового господарства досліджували такі вітчизняні вчені, як: О. Білоус, В. Геєць, Д. Лук'яненко, С. Сардак, В. Семиноженко, А. Філіпенко, Л. Федулова, І. Ханін та ін. Інтелектуалізація представлена як особливість сучасного етапу економічного розвитку, що відрізняє цей етап від попередніх. Використання терміну «інтелектуалізація» для характеристики певних якісних змін в економіці є зрозумілим.

мілим, однак не завжди прийнятним і визначеним, урахувавши сутність інтелекту. Така характеристика використовується через те, що в економіці почали переважати нематеріальні активи, підвищилась значущість інтелектуального і людського капіталу, існує необхідність постійного пошуку і впровадження інновацій, а також через широке застосування ІКТ для забезпечення господарської діяльності. Інтелектуальними називають інформаційні системи, обладнання, різноманітні технології. Водночас розуміння інтелектуалізації залишається дискусійним. Найбільше неточностей у розумінні виникає на рівні світового господарства.

Інтелектуалізації світогосподарського розвитку приділяється порівняно менше уваги, ніж на рівні країн або підприємств. Можна виділити лише окремі роботи, наприклад М. Ажажи [1], С. Сардака [2], А. Самойленко [3]. Стосовно світогосподарських процесів і розвитку, розуміння сутності інтелектуалізації на цьому рівні залишається переважно інтуїтивним, а її форми та прояви визначаються ситуативно.

Нове розуміння інтелектуалізації проглядається в роботах І. Ханіна, присвячених проблематиці інноваційно-технологічного розвитку економіки, торкаючись рівня світового господарства. Його роботи як і стали теоретико-методологічною основою цього дослідження [4; 5].

Мета статті полягає в уточненні сутності та прояви інтелектуалізації економіки, визначенні впливу інтелектуалізації на розвиток основних форм міжнародних економічних відносин.

Вклад основного матеріалу дослідження. Термін «інтелектуалізація» запозичений із психології, де він означає використання інтелектуальних ресурсів людини, активізацію мислення і всіх складників такого складного явища як інтелект, що об'єднує всі пізнавальні здібності особистості. В останні роки термін почав широко використовуватися в економічних дослідженнях, щоб насамперед підкреслити зміни:

– у сфері змісту праці (збільшення частки розумової праці у загальному обсязі суспільно корисної праці) і, відповідно, форм її організації, умов та забезпечення;

– у зростанні значущості знань та інформації під час організації та ведення господарської діяльності, для розробки інновацій і здійснення управління.

Використання терміну «інтелектуалізація» в економіці не є новим. Наприклад, М. Вебер розумів під інтелектуалізацією прагнення до раціональності дій у певних обставинах, а К. Маркс – накопичення майстерності і знань. Сьогодні термін «інтелектуалізація» став родовим і виступив основою для таких понять, як «інтелектуальний капітал», «інтелектуальні активи», «інтелектуальні ресурси», «інтелектуальні системи» та ін., в яких підкреслюється інший рівень, якісні зміни в контексті нових вимог, пов'язаних зі зростанням інтелектуальної активності.

Як зазначає Б. Санто, «суспільство завтрашнього дня ... обіцяє стати високоінтелектуалізованим суспільством. Діяльність людини вже сьогодні у більшій частині розумова; характер діяльності, її крайові та граничні умови переважно інтелектуалізовані. Інтелектуалізмом пройнятий весь світ... За явищем глобалізації стоїть інтелектуалізм, інтелектуалізація засобів і методів діяльності, професійних, етичних і моральних вимог суспільства. Інтелект, власне, завжди діяв глобально і навіть універсально, а сьогодні, швидко нарощуючи силу, він на наших очах докорінно змінює світ... В інтелектуальному суспільстві, яке пізнає світ, міць інтелекту може бути підвищена шляхом поглиблення пізнання та інноваційним саморозвитком... Глобальна інтелектуалізація на наших очах докорінно переписує наше майбутнє. Рутинна праця і адаптація поступово втрачають цінність і відходять на задній план, а все більш домінуюча інтелектуальна інновація переводить людство всупереч загальному регресу на рейки сталого інтелектуального зростання і прогресу» [6]. Ці слова відкривають новий погляд на сучасну економіку – економіку знань, яка являє собою «м'який» розрив з індустріальним минулим і ґрунтується на нових комбінаціях факторів та законів. Економіка знань має свої особливості, і практично всі вони пов'язані з інтелектуалізацією в різних її проявах.

Однією з базових в економіці знань стає можливість отримання, зберігання і обробки великих обсягів даних, нові їх структури, способи отримання і практики управління знаннями, що потребує відповідної організації інформаційних потоків та інтенсифікації інфраструктури ІКТ. Розглядаючи інтелектуалізацію, передусім необхідно фокусувати увагу на ролі знань та інформації, пізнанні, навчанні, нових підходах до прийняття рішень, умовах і засобах інтелектуальної діяльності (праці).

Так, Л. Ракова і К. Карпенко звертають увагу на цілеспрямоване розширення масштабу і покращання умов використання знань, підвищення творчих можливостей у межах соціальних систем. Інтелектуалізацію автори інтерпретують як «насичення» знаннями всіх сфер життя людини [7]. У цьому контексті хотілося б звернути увагу на два моменти:

1) визначальну важливість спеціальних технологій та інструментів інтелектуалізації;

2) необхідність ідентифікації як індивідуального, так і колективного (групового) інтелекту; це також вимагає відповідного технологічного та інструментального забезпечення [4; 5].

Інтелектуалізація означає набуття економічною системою нових якостей, пов'язаних із тим, що вона базується на інтенсивному використанні знань та інформаційному обміні [5; 7; 8]. Це передбачає придбання та/або самостійне генерування актуальних знань. Останнє можливе за наявності необхідного потенціалу (науково-дослідного, інформаційно-технологічного,

людського, матеріально-технічного та ін.), формування і розвиток якого також стають частиною інтелектуалізації економіки.

Посилення ролі інтелекту та людського капіталу закономірно призвело до вдосконалення соціальних і гуманітарних основ економіки. Постійно здійснюються спроби зробити господарську сферу орієнтованою на моральність, творення, розвиток творчих здібностей, співробітництво і т. п. Це вимагає розгляду інтелектуалізації соціального середовища й оптимізації його форм.

Не зовсім вірно ототожнювати інтелектуалізацію та інформатизацію, але це два пов'язаних процеси. Інтелектуалізація зазвичай передбачає відбір, накопичення, зберігання й обробку інформаційних ресурсів (даних), що має велике, часто визначальне, значення, зокрема для отримання знань. З огляду на підвищення вимог до таких ресурсів і характер їх споживання, може бути розглянута інтелектуалізація інформаційних ресурсів і засобів їх обробки.

Інтелектуальність як якість, що означає підвищення значущості знань та інформації, властива економічним системам і об'єктам. Так, інтелектуалізація підприємства – це орієнтація на придбання, створення і використання нових знань для вдосконалення виробництва, організаційної структури і системи управління, а також для прийняття рішень. Проявами інтелектуалізації підприємства є створення і використання нематеріальних активів, інтелектуального капіталу, інтелектуальних активів. Окремо розглядається управління знаннями як частини загального управління підприємством. У зв'язку з цим використовується нова концепція «інтелектуального» підприємства.

Крім підприємства, інтелектуалізацію можливо розглядати щодо підприємництва, відзначаючи посилення функцій творчого характеру (наприклад, із розробки інновацій), переорієнтацію на нові види діяльності (пов'язані зі сферою НДДКР, проектуванням, дизайном, обробкою даних), підвищення інноваційності, активну взаємодію з університетами. У зв'язку із цим можливо розглядати інтелектуальне підприємництво, яке має сутнісні особливості, пов'язані з отриманням (у тому числі генеруванням) і використанням знань для максимізації прибутку.

Зміни сучасної економіки (системи виробництва) визначені зміною структури потреб і вимог споживачів. Часто розглядається інтелектуалізація споживчих товарів і послуг (необхідно відрізнити від інтелектуального продукту), особливостями яких є: спрямованість на розвиток пізнавальних і творчих здібностей людини, сприяння розумовій діяльності і пізнанню, виконання інтелектуальних операцій тощо.

Інтелектуалізація економіки супроводжується:

1) розвитком існуючих і появою нових спеціальних послуг, пов'язаних зі сферою знань та інформації, підвищенням якості людського капіталу;

2) розробкою нових бізнес-моделей і форм організації інтелектуальної діяльності на підприємствах;

3) формуванням інституціонально-правового забезпечення інтелектуальної діяльності, механізмів захисту прав на інтелектуальну власність;

4) створенням спеціальних інформаційних систем, баз даних, баз знань, експертних систем, технологій обробки даних.

Таким чином, прояви інтелектуалізації сучасної економіки є різноманітними і відкривають нові її особливості. Ці прояви сходять на рівень світового господарства і породжують нові тенденції його розвитку.

Інтелектуалізація світогосподарського розвитку є наслідком переходу до постіндустріальної стадії суспільного розвитку, що відбувається в умовах глобалізації. Незважаючи на те що такий перехід здійснено меншістю країн світу, риси постіндустріальної моделі все більше поширюються навіть на країни, що розвиваються. Фактично ми починаємо жити в епоху глобальної постіндустріальної економіки, а індустріальна економіка все більше витісняється. Питання інтелектуалізації зачіпається і у зв'язку з переходом до так званого інформаційного суспільства. Інформатизація, вийшовши на світовий рівень, стає рушійною силою перетворення національних господарств, впливає на форми і процеси їх інтернаціоналізації.

Інтелектуалізація, як й інші сфери життя людини, піддається впливу глобалізації, що багато в чому викликано розвитком мережі Інтернет. У цій статті потрібно враховувати, що Інтернет породжує всесвітні процеси конвергенції, інтеграції та синхронізації, що виявляється і у сфері знань, що «глобалізує» прояви інтелектуалізації і споріднює багато процесів на національному рівні.

Правомірність розгляду інтелектуалізації щодо світового господарства зумовлена такими причинами:

– по-перше, практично всі прояви інтелектуалізації економіки, розглянуті вище, набувають міжнародних аспектів та умов розвитку (більшість у сфері міжнародного бізнесу);

– по-друге, інтернаціоналізація і глобалізація, які розвиваються, призводять до появи нових міжнародних форм, структур і видів діяльності, які включають у себе процеси й якості інтелектуалізації; більша частина їх будується навколо глобальної інформаційної мережі Інтернет;

– по-третє, процеси, пов'язані з інтелектуалізацією, які протікають на рівні світового господарства, належать до його розвитку, сприяють виникненню нових якостей, еволюційованню й ускладненню системи.

За різних трактувань світового господарства (сукупність взаємодіючих національних господарств, система відносин між ними, сукупність національних і між(над)національних структур) його основою є зв'язки між національними

господарствами, представлені в різних формах міжнародних економічних відносин. Загальними для всіх форм є прояви інтелектуалізації, які пов'язані з інформатизацією і формуванням нових інформаційних систем. Потрібно зазначити, що вони дають змогу не тільки здійснювати інформаційний обмін, а й отримувати глибокі аналітичні знання через накопичення та обробку даних. Також інтелектуалізація пов'язана з інтенсифікацією безпосередніх комунікацій через загострення суперництва, що підвищує вимоги до інформаційного забезпечення, яке сьогодні повинно бути більш раціональним, достовірним, якісним (тобто інтелектуальним).

Інтелектуалізація стає фактором і водночас новим аспектом розвитку кожної з основних форм міжнародних економічних відносин (табл. 1).

Таким чином, поширення ІКТ створило умови для підвищення рівня інтелектуалізації міжнародних економічних відносин. Інформатизація та інтелектуалізація в цілому сприяли інтенсифікації відносин усіх форм (на тлі загальної лібералізації), що супроводжувалось виникненням багатьох нових тенденцій, що спостерігаються в останні роки. За рахунок ІКТ предметом міжнародної торгівлі стали послуги, які раніше зовсім не торгувались на міжнародному рівні, наприклад освітні послуги.

Окремою формою відносин стають міжнародні інформаційні зв'язки, які охоплюють інтеграцію інформаційних систем на національному або корпоративному рівні, розвитку світової інформаційної інфраструктури, у тому числі пов'язаної зі збором, зберіганням і обробкою даних. Інформаційна сфера є значно глобалізованою і сприяє подальшій глобалізації сфери знань, охоплюючи науку, освіту, інновації, дані.

Тому під впливом становлення економіки знань виникають нові напрями розвитку Інтернету (веб-сервіси, мережі), інформаційні ресурси світового масштабу, види інформаційних та наукових послуг із глобальним доступом. Нині обговорюється виникнення глобальної економіки знань, яка починає поєднувати інтелектуальні ресурси і ринки знань різних країн.

Окремим процесом є розвиток індустрії Big Data зі своїми ринком (даних і послуг) та інфраструктурою. Хотілося б звернути увагу на створення Data-Space для ефективної роботи з даними. Такі простори можуть охоплювати галузі економіки чи науки, проекти співробітництва, контрактні відносини та ін. Вони повинні включати всі елементи спеціальної екосистеми, зокрема: інфраструктуру, технології роботи з даними, структури даних та методи обробки. У сфері даних необхідно розвивати партнерство між бізнесом, університетами, науково-дослідними інститутами, органами державної влади, громадськими організаціями.

Враховуючи посилення інтелектуалізації світогосподарського розвитку, є необхідними міжнародні проекти інформатизації у сфері науки, освіти, логістики, соціальної мобільності, туристичної інфраструктури, спрямовані на підвищення якості інформаційного забезпечення міжнародних відносин і процесів.

У сфері міжнародного бізнесу виявляються практично всі форми і види інтелектуалізації сучасної економіки, підприємств і підприємництва. У частині світогосподарського розвитку важливим є те, як інтелектуалізація вплітається в інтернаціональні процеси господарювання, бізнес-моделі і структури управління міжнародними компаніями, а також виникнення нових практик та інформаційних систем у сфері управління знаннями на відповідному рівні.

Таблиця 1

Вплив інтелектуалізації на розвиток основних форм міжнародних економічних відносин

Форми	Вплив
Міжнародна торгівля	Виникають нові форми (механізми) ринків і угод, підвищується якість взаємодії продавців та покупців, прискорюються пошук партнерів та товарів та встановлення контактів; інтелектуалізація переважно означає отримання інформації і знань про ринки, товари, послуги, партнерів у новому форматі і режимі.
Міжнародна кооперація виробництва	Створюються нові механізми взаємодії, організації спільної роботи, системи управління, охоплюючи питання контролю, безпеки, впровадження інновацій; інтелектуалізація виявляється у підвищенні якості інформаційного забезпечення, сприянні розробці і впровадженню інновацій.
Міжнародний науково-технічний обмін	Створюються нові моделі існуючих форм обміну з більш високою якістю інформаційного забезпечення і, зокрема, моніторингу інтелектуальних ресурсів; виникають нові інформаційні механізми інтеграції наукових співтовариств і взаємодії у межах співробітництва.
Міжнародний рух капіталу	Формуються нові платформи для аналітичної роботи, що передують інвестуванню, нові механізми моніторингу ринків капіталу власниками активів та інформаційного забезпечення угод.
Міжнародні валютно-фінансові відносини	У рамках спеціальних інформаційних систем створюються нові механізми відносин, методи здійснення розрахунків та інших операцій, інформаційного супроводу угод.
Міжнародна трудова міграція	Використовуються нові механізми акумулювання інформації, пошуку вакансій/фахівців, у т. ч. за критеріями навичок; з'явилися професійні «міграційні мережі», а також віртуальна трудова міграція.

Інтелектуалізація стає рушійною силою світогосподарського розвитку, принаймні з таких підстав:

1) вона створює більш ефективні механізми та інструменти міжнародних відносин із низькими трансакційними та інформаційними витратами;

2) вона сприяє розвитку соціальних зв'язків та створенню більш досконалих інститутів;

3) вона створює передумови для підвищення ефективності виробництва та обігу починаючи з мікрорівня.

Тренд інтелектуалізації, який виходить на світовий рівень, вимагає від держави і бізнесу значних зусиль щодо адаптації до нових умов. Потреби у знаннях та інформації, управлінські проблеми вимагають створення більш ефективної інформаційної інфраструктури. Кожне підприємство, університет та наукова установа змушені діяти у глобальному інформаційному середовищі, враховуючи у своїй діяльності міжнародні аспекти і вплив, що розширюються. Системи, які ними використовуються для забезпечення інформаційних потоків і обробки даних, повинні максимально відповідати вимогам інтелектуалізації.

Висновки. Інтелектуалізація стала однією з особливостей сучасної економіки. Вона має різні прояви, більшість з яких так або інакше проектується на рівень світового господарства. Інтелектуалізація, що тісно пов'язана з ІКТ та інформатизацією, впливає на розвиток усіх основних форм міжнародних економічних відносин, сприяючи їх інтенсифікації, підвищенню якості взаємодій, появі нових тенденцій. Це визначає напрями еволюції світогосподарської системи.

У подальших роботах за цим напрямом передбачається дослідити світову індустрію Big Data та її галузеву специфіку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ажажа М.А. Інтелектуалізація економіки: інноваційний і людський потенціал в умовах глобалізації / М.А. Ажажа [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/natural/Vnulp/Ekonomika/2008_628/02.pdf.
2. Sardak S. National economies intellectualization evaluating in the world economy / S. Sardak, A. Samoilenko // Економічний часопис – XXI. – 2014. – № 9–10(2). – С. 4–7.
3. Самойленко А.О. Глобальна інтелектуалізація міжнародного руху людських ресурсів : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.02 / А.О. Самойленко ; Київськ. націонал. екон. ун-т. – Київ, 2016. – 20 с.
4. Ханін І.Г. Інституційні передумови функціонування інформаційного простору національної економіки : [монографія] / І.Г. Ханін. – Донецьк : АРТ-ПРЕС, 2012. – 270 с.
5. Ханін І.Г. Інформаційно-технологічні передумови формування постіндустріального суспільства як концепції нової глобальної цивілізації / І.Г. Ханін // Ефективна економіка. – 2012. – № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua>.
6. Санто Б. Технология самопревосхождения / Б. Санто [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mag.innov.ru>.
7. Ракова Л.Н. Інтелектуалізація праці та тенденції її розвитку в Україні / Л.Н. Ракова, К.В. Карпенко // Вісник Східноукраїнського національного університету. – 2012. – № 1(172). – С. 206–211.
8. Міхньова С.Г. Інтелектуалізація економіки: інноваційне виробництво та людський капітал / С.Г. Міхньова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.harmony.com.ua/text/2216.html>.